

ПРЕДГОВОР

Најочитији показатељ великих искушења и криза с којима се Европа суочавала од средине 30-их година биле су не само промене међународних граница, утврђених Версајским и свим потоњим уговорима којима су решавани проблеми Великог рата, него и нестанак више до тада независних држава. Несрећа других, које су се у том наглом процесу рушења међуратног поретка спасиле поништења и претваране у протекторате, била је у појединим случајевима тек нешто мања.

Аншлусом из марта 1938. најпре је брисана Аустрија, постајући саставни део Немачке. Неколико месеци касније, на самом крају септембра, Чехословачкој су договором у Минхену одузете и Трећем рајху предате Судетске области. Попуштајући пред захтевима Адолфа Хитлера, државници Велике Британије и Француске сложили су се и са другим територијалним сакаћењима своје дотадашње верне савезнице. Непосредно по потписивању Минхенског споразума, влада у Прагу морала је да прихвати ултиматум из Варшаве и Пољској уступи Тјешинску област величине 17.000 км², на којој је од 228.000 становника било само 80.000 Пољака. „Бечком арбитражом“, односно споразумом између немачког и италијанског министра спољних послова, постигнутим 2. новембра, Чехословачка је наредних дана предала Мађарској делове Словачке и Поткарпатске Украјине (Рутеније), укупне површине 12.400 км², са око 1.100.000 становника, међу којима су 54% чинили Мађари. Тако се на судбини Чехословачке показало да демократско право самоопредељења народа може бити различито тумачено, те да ће о будућности малих земаља, не питајући их, одлучивати велике силе. Коначно поништење чехословачке државе постало је од тада „питање времена“. Адолф Хитлер ју је у марту 1939. поделио на Чешку, проглашену немачким протекторатом, и Словачку, која је само формално постала независна држава, а суштински стављена под пуну контролу Трећег рајха. У том историјском тренутку потврду је добило мишљење Винстона Черчила, изречено после Минхенског споразума: „Енглеска и Француска имају да бирају између рата и срамоте. Оне су изабрале срамоту – и зато ће имати рат.“

Изгубивши после немачког уласка у Праг сваку илузију у немачке планове и присиљена да прекине политику попуштања, Велика Британија је у пролеће исте године, заједно с Француском, склопила низ уговора којима је гарантована безбедност малих земаља у источном и југоисточном делу Европе. Споразум с Пољском потписан је 6. априла, с Грчком и Румунијом 13. априла, а с Турском 12. маја.

Не обазујући се на ову јасно демонстрирану британску намеру да се супротстави даљим немачким и италијанским амбицијама, Италија је у априлу 1939. упутила трупе у Албанију, претварајући дотадашњи протекторат у окупацију. Месец дана касније, у мају, с Немачком је потписала „Челични пакт“, којим је њихово савезништво учвршћено. Територијални апетити постајали су потом све већи, те се и Немачка журила да у наставку својих тријумфалних успеха постави питање Гдањска (Данцинга), балтичке луке која ју је коридором повезивала с Пољском. Након Минхенског споразума, то је био и једини део територије који јој је одузет Версајским уговором, а који до тада није вратила у своје границе. Припремајући се за тај завршни чин, Адолф Хитлер се осигурао потписивањем Пакта о ненападању са Совјетским Савезом од 23. августа 1939. године, чији је тајни протокол омогућавао политичке и територијалне промене у до тада независним државама: Финској, Естонији, Летонији, Пољској и Румунији.

Мада је Велика Британија током тог лета први пут прихватила мирнодопску војну обавезу, показујући да ће на силу одговорити силом, немачке оружане снаге су – под изговором да је Пољска учествовала у плану „заокруживања Немачке“ – 1. септембра 1939. године, без објаве рата, прешле пољску границу и започеле продор у унутрашњост, планирајући да западноевропске савезнице једном брзом војном победом изнова ставе пред „свршен чин“. Не пристајући на такав исход, Француска и Велика Британија су истог дана ултиматумом захтевале да се немачке јединице повуку са пољске територије. Не добивши одговор, 3. септембра су Немачкој објавиле рат, а потом су то учинили Аустралија, Нови Зеланд и Канада. Немачкопољски оружани сукоб тиме је добио светске размере.

Гледајући на британске и француске државнике као на „бедне црве“ због њихове капитулације у време Минхенског споразума, Адолф Хитлер је вест о британско-француској објави рата пропратио изливом гнева и увреда. „Пољаци су бедна, неспособна, лажава багра“, казао је пред својим најближим сарадницима. „Енглези то знају добро као и ми. Господа Британци знају за право јачега. Када се ради о нижим расама, ми смо учили од њих. Недопустиво је да Чеси и Пољаци, те ништарије, који нису ништа бољи од Суданаца или Индијаца – умишљају да имају суверене државе, и то само зато што се овог пута ради о интересима Немачке, а не Енглеске. Цела моја политика према Енглеској произилазила је из уверења да и ми и они

схватато природни поредак, а сада ме желе окачити на стуб срама. То је невиђена дрскост!“

Британско-француска одлука о објави рата изазвала је одушевљење Пољака, чије су армије, много слабије опремљене и обучене од немачких, биле у повлачењу. Врло брзо, међутим, показало се да ће права савезничка војна помоћ изостати. Конкретна француска подршка, на пример, била је ограничена на улазак десет дивизија у Сарску област, те су се током овог краткотрајног рата непрестано смењивали очајање и нада да ће савезници кренути у противнемачку офанзиву. Уместо тога, Пољску је 17. септембра 1939. године, према претходном споразуму са Немачком, напао и Совјетски Савез, заузимајући њене источне делове до река Сан, Висла и Нарев. Крајем тог месеца, немачке трупе су ушле у Варшаву, а пољска војска је након 35 дана неравноправног рата приморана на капитулацију. Деобом Пољске њени западни и централни делови припали су Немачкој, а источни Совјетском Савезу, који их је припојио Белорусији и Украјини. Са становишта окупационих снага, пољска држава је престала да постоји. Не признајући пораз, влада и део политичара напустили су земљу, добијајући уточиште у Лондону. Тако се, после бившег чехословачког председника Едуарда Бенеша, влада још једне окупиране европске државе нашла у Великој Британији. Био је то почетак окупљања европске емиграције под британском заштитом.

Немоћне да доиста помогну нападнутој Пољској, Велика Британија и Француска су још мање биле у могућности да, после Немачке, рат објаве и Совјетском Савезу. Користећи ту ситуацију и стечену предност, ова велика сила је крајем 1939. приморала владе Естоније, Литваније и Летоније да са њом потпишу уговоре о узајамној помоћи. У исто време, настојала је да формирањем војних база у Финској заштити своју северну границу и онемогући евентуално немачко-финско спајање у будућности. С обзиром на то да је Финска одбила тај захтев, јединице Црвене армије су у новембру 1939. прешле њену границу. Тиме је започео вишемесечни совјетско-фински рат, у коме је ова мала држава пружила изненађујући отпор.

Сустижући један другог, драматични догађаји из 1938. и 1939. променили су европску географску карту, уводећи земље Старог континента у још бурнију и неизвеснију 1940. годину, чији је почетак дочекан с различитим, махом супротстављеним надама. Охрабрене пре свега немачким, али и италијанским успесима, ревизионистичке земље, нарочито Мађарска и Бугарска, и саме су тежиле мењању својих дотадашњих граница. Немајући такве претензије, друге су државе, попут Краљевине Југославије, са страхом ишчекивале исход даљег сучељавања сукобљених европских сила.

Југословенска држава се већ тада налазила у вишеструкој кризи. Покушај решавања унутрашње политичке кризе извршен је под притиском Британаца у августу 1939. стварањем Бановине Хрватске, али је уместо смиривања српско-хрватских напетости изазвало незадовољство на обема

странама. Хрватска је сматрала да је добијена територија недовољна, те да је треба окончати барем поделом Босне и Херцеговине и Војводине, а у погледу надлежности бановинских власти захтевати проширење на самосталну војску и издвојене финансије. Крајња десница ишла је и корак даље, тражећи издвајање из Краљевине Југославије и стварање независне хрватске државе. Мада непотпуно усаглашена, већина српских политичких странака, интелектуалне елите, војних врхова и високог свештенства из Српске православне цркве истицала је, међутим, да су територијалним границама Бановине Хрватске већ оштећени интереси српске нације, а добијеним овлашћењима интереси заједничке државе. Постојећи јаз између Срба и Хрвата тиме је још више продубљен, док су аутономистичке тежње јачале у Словенији, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Македонији и Војводини, стварајући утисак „побуне свих удова против мозга и срца“.

Различитост погледа осећала се и у питањима спољне политике. Иако почетком 1940. године није била толико изражена, примећивало се да су антифашистичка расположења и незадовољство немачким утицајем у југословенској краљевини најприсутнији били у српској нацији, посебно у Србији, традиционално везаној за савезнике из Првог светског рата, док су међу Хрватима јачале симпатије за државе које су мењале постојећи европски поредак.

Расправа о даљем државном преуређењу и правцима спољне политике вођена је у околностима готово апсолутне немачке привредне доминације, чији су статистички показатељи потврђивали да Адолф Хитлер није без разлога гледао на балканске земље као на „магацин“ Трећег Рајха. Јер, извоз у Немачку је већ 1939. године достигао трећину (32%) укупног југословенског извоза, а увоз из Немачке приближио се половини (48%) југословенског увоза. Инвестиран првенствено у изворе сировина, нарочито у Трепчу и Подрињске руднике, британски капитал и даље се налазио на првом месту према уделу страног капитала, али је југословенска привреда све више радила за немачку ратну машинерију. На другој, политичкој страни, Немачка је свој утицај у Краљевини Југославији остваривала преко полумилионске немачке мањине, малобројних профашистичких организација какав је био Југословенски народни покрет „Збор“, неколицине политичких личности, усташких сепаратиста и шпијунско-диверзантских група. Будући да се још није знало какав је план за Југославију спремао Адолф Хитлер, она је у овом погледу представљала једну од његових „чекаоница“.

Настојећи да што више ограничи домете немачког политичко-привредног присуства, Велика Британија је на простору Балкана и Југославије од 1939. године водила с Немачком привредно-обавештајни рат, ослањајући се на свој капитал, искусне обавештајце, пробритански и профранцуски опредељене политичаре, српске официре и свештенство Српске православне цркве, а напасе на антифашизам српске нације и њена патриотска осећа-

ња. Истовремено, трудила се да на Балкану одржи мир, безуспешно настојећи да Југославију опрезно повезује с Бугарском и Мађарском, како не би изазвала подозрење у Берлину, Риму и Москви. Анкарским пактом, који је у септембру 1939. потписала с Француском и Турском, потребне гаранције дате су Румунији и Грчкој, али и Југославији, мада у тексту уговора није била директно поменута.

Осим што је постајала поприште пропагандног, привредног и обавештајног рата између Велике Британије и Немачке, југословенска краљевина бринула је о италијанском присуству на готово целој источној обали Јадрана и у Албанији, одакле су Италијани подстицали црногорске, албанске и бугарске сепаратисте, подржавајући сентиштански дух у Мађарској, а санстефански у Бугарској. Док су ревизионистички суседи очекивали тренутак у коме ће бити могуће отворити питање нових граница с Југославијом, ступање на Балкан најављивао је и Совјетски Савез.

Краљевина Југославија је у таквој међународној ситуацији остављала утисак рањиве земље, изложене суровој борби великих сила за превласт и лоше прикриваним територијалним аспирацијама својих нестрпљивих суседа. Тежину положаја није олакшавао ни њен државни врх, без правог ауторитета, потребних политичких способности и усклађености мишљења. Стекавши извесне симпатије међу Хрватима, кнез Павле као први намесник никада није успео да се наметне Србима, који му нису опраштали неучествовање у национално-ослободилачким ратовима. Као председник владе Драгиша Цветковић није показивао ни делић политичке енергије и воље свог претходника Милана Стојадиновића, а у улози министра спољних послова није се боље сналазио ни Александар Цинцар-Марковић. Савременици су примећивали и то да је кнез Павле био англофил, Драгиша Цветковић франкофил, а Александар Цинцар-Марковић германофил.

Бележећи задовољство због продужавања Балканског споразума, склопљеног почетком 1934. између Краљевине Југославије, Румуније, Грчке и Турске, а на састанку одржаном у Београду фебруара 1940. продуженог на даљих седам година, до 1948, Милан Јовановић Стоимировић је, као човек задужен за „званичну“ штампу, у свом дневнику ипак јетко забележио да је ситуација „збиља неутешна“, будући да је око Југославије све било „црно као зифт“ и да се тек тада видело колико је била „луда [...] политика кидања са Малом антантом“. Плашећи се нестанка и Балканске антанте, којој нису хтеле да приступе Бугарска и Мађарска и која није успела да унапреди своју економску сарадњу, критиковао је и неспособност руководећих личности, нарочито Александра Цинцар-Марковића. Штавише, очајавао је што се с министром тако скромних способности требало борити против „турског оријенталног оштроумља, против грчке препредености, италијанске рафинираности, енглеске хипокризије, румунске покварености, бугарског подвалицилука итд“.

Често немилосрдно вреднујући дипломатски учинак југословенског државног врха уочи Другог светског рата и на његовом почетку, историографија још увек није довољно истражила каквим је дипломатским апаратом она располагала, укључујући његов стручни квалитет, умешност у извршавању добијених налога из Београда или спремност за предузимање личне иницијативе у међународним дешавањима. Досадашње познавање овог питања ипак омогућава претпоставку да је у постојећем дипломатском апарату било веома искусних дипломата попут Илије Шуменковића у Анкари, затим личности које су као Иво Андрић у Берлину имале велики лични ауторитет, али не и дипломатску слободу, потом више млађих чиновника југословенских представничких тела, који су разумевали значај збивања, трудећи се да стабилизују положај Југославије. Такве активности предузимали су, на пример, секретари југословенског посланства у Бугарској, зближавајући се с тамошњом опозицијом, антифашистички опредељеном, и настојећи да уједине две балканске земље. Сигурно је, такође, да је Министарство иностраних послова у Београду било редовно извештавано о ситуацији у низу европских и светских држава, али и да Краљевина Југославија с обзиром на своју спољну изложеност и унутрашње проблеме није могла да води политику какву је желела. Уместо да сама предузима иницијативу, све видљивије се налазила у ставу нервозног ишчекивања расплета европских догађаја, инсистирајући на својој неутралности у сукобу који се већ претварао у светски.

Не само у Југославији, него и у другим земљама у којима је владао релативан мир, живот се с једне стране одвијао привидно нормално, али се с друге осећало да свет створен после Првог светског рата убрзано нестаје, те да ће историја забележити до тада невиђен судар епоха.

„Ми, залудо, живимо као да су времена нормална“, записао је марта 1940. један савременик, „једемо, спавамо, шишамо се, читамо, слушамо музику, оговарамо, купујемо, цењамо се, циганчимо – као да око нас не букти најлуђи и најневероватнији рат у историји, рат који може да буде катастрофалан за наш умни и телесни интегритет, за нашу својину, бракове, религију, светиње успомена, осећање националности, свест о људском достојанству, народни језик, живот; ми се заваравимо како ко може и како ко уме да заборавимо једну стварност [...] Ми превиђамо последице које нас могу снаћи из ове поремећене епохе, кад Француска повлачи агреман совјетском посланику а Немачка објављује књигу о зверствима Пољака према Немцима!?! Колективна свест о одговорности је замрла. Једна распасана себичност уступа место осећању правичности. Уместо да смо сви у короти, ми смо као луде које играју над једним вулканом. Немачка извлачи из наше земље стоку у толикој мери да се неки питају чиме ћемо на јесен орати чак и да не буде рата на нашој територији; цене скачу, сиротиња земље расте, број се невољних повећава – а ми не знамо ништа о томе... Хрвати су запу-

цали па само говоре једно те једно као Шваба тралалај. Буџет нам је прихода неизвршен, расходи иду с њим дијаметрално у раскорак. Шашава епоха. Луда нација. Сад ли је време за распре? [...] Хрвати су једна тако болна тачка нашег националног организма да је треба држати под плочом од платине и чувати је сваке повреде; иначе се то претвара у једну гангрену и трује цео крвоток. А с том температуром и с тим болом ићи у рат, чак и из бусије, то је немогуће. Понекад, мени изгледа да би нас тај рат ипак ујединио, а понекад да би нас раздробило као ништа.“

У таквој неизвесности и бризи за сутрашњицу, нешто добро проналажено је чак и у катастрофалним поплавама које су крајем марта задесиле северне крајеве Југославије. Исти се савременик надао да ће излив воде помоћи „стратејски“, „ако би се Herr Hitler спустио на југ“. Осим тога, „мировала“ би и Мађарска, будући да је и сама била поплављена.

С обзиром на то да је већина мањих земаља била немоћна да утиче на главне токове догађаја, таква и слична размишљања представљала су последицу очекивања нових потреса и даљих немачких планова. Истог месеца када је настала цитирана белешка, совјетско-фински рат завршен је капитулацијом Финске и предајом њених стратешких територија у Финском заливу, упркос покушајима Француске да је убеди у наставак ратовања. Мада је због овог рата искључен из Лиге народа, Совјетски Савез је у лето исте године постигао још неколико успеха. После ултиматума од 29. јуна 1940. године, Румунија му је уступила северну Буковину и Бесарабију, чиме је постао и „балканска сила“, док су три балтичке државе, Литванија, Летонија и Естонија најпре прихватиле руске гарнизоне, а потом се одрекле независности и у јулу затражиле да постану део велике совјетске заједнице. Тако је и Совјетски Савез, слично Немачкој, која је успела да своје територије врати у стање пред Први светски рат, заокружио простор некадашњег Руског царства.

Иако су и ове промене граница изазивале светску пажњу, највеће узнемирење стварали су даљи планови Адолфа Хитлера. Када је пак наступило њихово остварење, свет се нашао у стању шока, затечен наглим ширењем немачке премоћи.

После вишемесечног затишја крајем 1939. и почетком 1940. године, немачка војска поново је покренута, показујући претрпљеној Европи колико су ефикасно искоришћене предности стечене претходним освајањима. Велика Британија је једино могла да Немачкој наметне поморску блокаду и оштети њену флоту, изузев подморница чије се значај тек доцније осетио. Немачке операције, започете у пролеће и лето 1940. године, биле су добро испланиране, брзе и успешне, остављајући дуготрајне последице.

Поново без објаве рата, Немачка је 9. априла 1940. напала Данску и Норвешку, две земље које су контролисале улаз у Балтичко море и везу између Велике Британије и Совјетског Савеза, због чега је њихова стратешка

важност била веома велика. Данска је капитулирала без пружања отпора, а Норвешка, нападнута од Осла до Норвика, успела је да се уз слабу британску помоћ брани око 50 дана, до почетка јуна 1940. године. Следећи пример Чехословачке и Пољске, и њена је влада, на челу са краљем Хааконом VII, напустила земљу, сместивши се у Лондону. Неуспех Британаца да помогну Норвешкој имао је још једну последицу. Након расправе у Доњем дому, 9. маја је пала влада Невила Чемберлена, а нови премијер, Винстон Черчил, од тог је тренутка „постао одговоран како за пораз, тако и за победу“, преузимајући задатак чије су историјске последице биле готово безмерне.

Упоредо с операцијама у Норвешкој, Немачка је 10. маја започела напад на Холандију, Белгију, Луксембург и Француску, не обазирјући се на декларацију о ненападању коју је с њом потписала 6. децембра 1938. године. Ишчекујући напад, француске и британске трупе су претпостављале да ће главни удар бити извршен у централној Белгији, те су ту сконцентрисале одбрану. Немачке оклопне снаге су, међутим, прешле преко брдовитих Ардена у јужној Белгији, изненадивши француске јединице које су се због тога поделиле на два дела. Белгија је заузета за седам дана, Луксембург је окупиран без отпора, а Холандија кроз неколико дана, упркос очајничког потапања једног дела територије.

Француска је оваквим брзим немачким успесима била све угроженија. Освојивши Белгију, Немци су заобишли чувену њену Мажино линију, одбрамбени појас према Немачкој, од швајцарске границе до Ардена, сачињен од војних утврђења, осматрачница, тенковских и других препрека. Немачке операције на француске положаје су још првог дана напада започеле таквом силином да је немачким тенковима било потребно само једанаест дана да пређу границу и избију на Ла Манш. Долазећи у Француску у неколико наврата, како би се на лицу места информисао о развоју рата, Винстон Черчил се већ при првој посети, уприличеној 16. маја, суочио „са неочекиваним ужасом тоталног пада свог јединог савезника“. И поред британске помоћи, савезничке трупе су одбачене до луке Денкерк, одакле су у великој операцији, која је трајала од 27. маја до 4. јуна, евакуисане у Велику Британију. Док је савезничка команда тражила начин да их евакуише, немачке снаге су чиниле све да омету акцију, наносећи што већу штету нападима са копна и мора, као и из ваздуха. Евакуација се претворила у пакао у коме је потопљено око 230 савезничких бродова и оборено око 180 британских авиона. Под таквим притиском спасено је око 340.000 британских и француских војника, али се не зна колико их је погинуло. Разочаран повлачењем, Винстон Черчил је већ 5. јуна изјавио: „Морамо страшно да пазимо да ово спасавање не сматрамо победом. Ратови се не добијају евакуацијама.“

Усред расула које је завладало у Француској, немоћној да се одбрани, 10. јуна 1940. рат јој је објавила и Италија, надајући се да ће учествовати у деоби француске територије. Неколико дана доцније, 14. јуна, немачке једи-

нице су ушле у Париз, победнички пролазећи испод Тријумфалне капије. У атмосфери безнађа, влада је поднела оставку. Нову владу формирао је маршал Анри Филип Петен, јунак битке код Вердена, док је његов дугогодишњи блиски сарадник, генерал Шарл де Гол, не верујући у могућност победе, напустио Француску. Стигавши у Лондон, својим сународницима је 18. јуна упутио апел у коме им је поручио да је изгубљена битка, али не и рат. Изјавивши да се „француска ватра отпора не сме угасити“, формирао је владу Слободне Француске и потом истоимени покрет.

Оставши у земљи, влада маршала Петена је 22. јуна 1940. године затражила примирје, али су непријатељска дејства потрајала још три дана. Тријумф Адолфа Хитлера је у тренутку потписивања примирја био потпун. Немачка се Француској светила за вишедеценијска непријатељства, а изнад свега за услове Версајског уговора и ондашњи непомирљиви француски став. Желећи да узврати још већим понижењем, вођа Трећег рајха је захтевао да се примирје потпише на истом месту на коме је то учињено на крају Првог светског рата, те је за ту прилику у Комппијењ довучен и тај историјски вагон, да би потом био уништен. И поред жудње за осветом и осведочене нетрпељивости према Французима, Немци ипак нису могли да се према Француској понашају као према Чехословачкој и Пољској.

Поражена Француска подељена је на два дела: северни и западни део окупирали су Немачка, а Италија је добила неколико лука у јужној Француској. Остатком државе управљала је влада маршала Петена, која је сарађивала са Немцима и чије је седиште било у Вишију. Под контролом је задржала колоније, односно територије и стратешку позицију на Средњем истоку, у Северној и Западној Африци, као и флоту, коју је требало разоружати и препустити Немцима и Италијанима.

Увредљиво брз пораз Француске по својим је последицама био много шири од француских граница. Сведочећи каква су осећања превладавала у Београду већ првих дана њеног рата с Немачком, један је савременик забележио у свом дневнику: „Има се утисак да падају сви закони, сви принципи, сви узуси, све традиције, сва правила, сва логика, сви појмови, све утврђене представе, све истине, сва мишљења и сва уверења... У једном натчовечанском налету Немци нападају Француску, која се опире херојскије него икада... Људи се дозивају преко улице и питају: Шта је ново? Упитани одмахују руком. Опште је уверење да ће Италија грунути на нас. Паника – али не паника као у току тренутне борбе, него као кад човек на слабом броду стоји на дебелом мору и види дуготрајну буру која долази, стиже.“ Из таквог осећања страха рађала су се питања, тражили начини спашавања и стварана оправдања за дефетизам. „Да, на страни Француза је Лепо, Добро. Логично, Морално, Право“, могло се прочитати, „али где је снага? Немци иду са сибином стихије. Они човечанству обећавају један нови ред и један нови свет. Они прете да ће уништити све што стоји између њих и тог њиховог идеала.

И они извршују ту претњу. Њихов је замах елементаран, то је општи утисак. Зато Југославија мора да ћути и да се повуче сва у себе. Она није тако велика да је олуја не би ишчупала из корена. Она је слаба и мора да се пригне и повије према ветру... на страну сва философија, данас се мора имати животне мудрости, а њу треба оставити *инстинкту*. Како нас он поведе, тако ће нам и бити.“

И поред сличних размишљања, демократски свет и пријатељи Француске ипак су се све до потписивања примирја надали да ће се десити чудо и да ће бити спашена. „Катастрофалан и нечувен пораз“ изазвао је згражавање, неверицу, тугу, очајање. У Југославији, цела је земља била „у жалости за Француском“. Бивши српски војници из времена Великог рата жалили су своју савезницу, сећајући се њене улоге у спашавању избеглица, наоружавању војске и школовању омладине. Старешински официрски кадар и некадашњи француски ђаци били су утучени и деморалисани, схватајући да су последице француског пораза биле европске, те да се њена судбина преносила на судбину целог континента. Француска копнена армија сматрана је до тада непобедивом, а њена војна вештина непревазиђеном. Чињеница да је, и поред британске подршке, савладана за тако кратко време обесхрабрила је све мале државе које су у страху од Немачке једину наду полагале у британско-француску помоћ. Осим тога, Француска је и због својих демократских традиција, установа, културе и науке сматрана ослоном слободарске, уметничке и научне мисли. Њен неславни крах одразио се отуд на војнике, државнике, интелектуалце и широке слојеве становништва.

Анализе и закључци историчара, изведени из различитих углова посматрања, подударају се с размишљањима и осећањима савременика. По речима Питера Калвокорезија, пораз Француске је представљао „највећи домет немачке армије – али и још нешто више. Немци су савладали Французе исто тако лако као и Пољаке. Гледано из једног угла, ово су била два примера супериорности немачког оружја. Али ова два догађаја нису подједнако утицала на савременике. Пораз Пољске није представљао изненађење. Нико није веровао да ће Пољаци моћи дуже да се одупру немачкој војсци. Имали су мању, слабије опремљену и лошије обучену армију. Али француска армија је била једна од великих армија, а Француска је представљала – ако се то за било коју појединачну земљу може рећи – отелотворење западне цивилизације. Пад Француске је представљао много више од једне војне одлуке. Он је био кобно мењање историје. Ово је било још значајније због тога што је потпуност пада готово сваког наводила на помисао да је он коначан и непоправљив: 1940. године је било незамисливо послератно васкресење Француске и њено поновно појављивање на сцени као једне од земаља која је способна да води независну политику [...] Док је пораз Пољске представљао трагедију која је још више ојачала Хитлеров положај у равнотежи

снага у Европи, пад Француске је за цео континент представљао повећање несигурности, можда и више него победа Турака код Мохача 1526. године.“

Немачки војни успеси, постигнути за само два и по месеца, од напада на Данску и Норвешку 9. априла до примирја с Француском 22. јуна, били су већи од свих у Првом светском рату. Немачка је са географске карте Европе уклонила неколико држава и контролисала огроман простор. Ускли-ћен снагом немачког оружја и добром организованошћу освајачких похода, Адолф Хитлер се након убедљиве победе у северној и западној Европи окренуо Великој Британији. Средином јула 1940. упутио јој је мировну понуду, коју је Винстон Черчил одбио са свешћу о правим немачким намерама. Обраћајући се нацији, најавио је да је чекају „крв, зној и сузе“, али и коначна победа. „Ми треба још једном да докажемо себи да смо способни да бранимо наше рођено Острво“, казао је, „да издржимо буру рата и да надживимо претњу тираније, ако је то потребно читавих година, ако је потребно и сами [...] И мада су велики делови Европе и многе старе и славне државе пале или могу пасти под захват Гестапоа и сав онај одвратан апарат нацистичке управе – ми нећемо ни малаксати ни пасти, ми ћемо ићи до краја, ми ћемо се борити у Француској, ми ћемо се борити на морима и на океанима, ми ћемо се борити са све већим поверењем и све већом снагом у ваздуху; ми ћемо бранити наше Острво ма каква била цена за то [...] ми се нећемо никада предати, и чак кад би, што ја ни за тренутак не верујем, ово острво или један већи његов део био подјармљен и умирао од глади, и тада би наше Царство преко мора, наоружано и чувано нашом енглеском флотом, продужило да се бије, док, у час који одреди Господ, Нови Свет не иступи, са свом својом моћи и снагом, да спасе и ослободи Стари Свет.“

Припремајући инвазију на британско острво, Немачка је ради осигурања успеха најпре предузела масовна бомбардовања из ваздуха. Постојеће њено искуство обухватало је уништење Гернике, потом бомбардовање Варшаве и Ротердама, али у тим акцијама није наилазила на прави отпор, због чега је сукоб на британском небу представљао највећи изазов. Ваздушна битка за Британију вођена је од средине августа до краја септембра 1940. године. У операцији названој „Морски лав“ немачки авиони готово су свакодневно бомбардовали Лондон и друге градове, луке и индустријска постројења, успевши да униште или оштете око пет милиона различитих објеката. Упркос великом броју погинулих и рањених људи, Британци су показали задивљујућу чврстину, упорност и дисциплину. Највећи терет одбране поднеле су јединице ратног ваздухопловства (РАФ), које су изгубиле преко 900 авиона са њиховим посадама, успевши при том да оборе више од 1.700 немачких авиона. Адолф Хитлер је због ових губитака 17. септембра одложио инвазију Велике Британије на неодређено време, а у октобру су обустављени и даљи ваздушни напади. У дотадашњим ратним операцијама Трећег рајха то је био први пораз који је утицао на промену немачких ратних пла-

нова. У извесној мери ублажен је 20. септембра 1940, када су представници Немачке, Италије и Јапана у Берлину склопили војни савез, познат под називом Тројни пакт, а проистекао из њиховог „Антикоминтерна пакта“, уобличеног 1937. године.

Супротстављајући се немачкој тежњи за светском моћи и успостављање новог светског поретка, Британија је водила борбу „на живот и смрт“. „Логична до краја“, истовремено је била „брутална до краја“, не допуштајући постојање „неутралаца“. Суочивши се с вишемилионском немачком армијом, Енглези су „доказали да су јака и сурова раса“, те да имају огромно „светскоисторијско искуство“. Тријумфујући због одбране Острва, Винстон Черчил је путем радија питао „шта је са десантом“ и „где је та инвазија... од које би највише користи имале рибе у Ла Маншу.“ Балканске државе, првенствено Југославија, нашле су се отуда „укљештене између енглеске логике с једне стране, а гладних апетита Немачке и Италије са друге стране“. У таквим околностима свака се опредељивала према својим амбицијама, приликама и расположењима.

Улажући велике напоре да сачува прокламовану неутралност, Краљевина Југославија је већ 24. јуна 1940. године, у време велике француске агоније, направила корак на који су је упућивали реално сагледавање међународних односа, покушај стварања равнотеже у сарадњи са силама од којих ће зависити сутрашњица Балкана и све гласнији захтеви забринуте јавности: успоставила је дипломатске односе са Совјетским Савезом. Утврђивањем споразума, који су у Анкари потписали Илија Шуменковић и совјетски дипломата Терентијев, обострано неповерење није превазиђено и ниједна се страна није ослободила својих идеолошких предрасуда, али су превладали здрав разум и обострани интереси. Све време живо учествујући у спољнополитичким манифестацијама и изражавајући незадовољство због снажења немачких и италијанских утицаја, демократска јавност је овог пута била задовољна. Док је Милан Гавриловић, први југословенски посланик у Москви, у првим својим извештајима јављао како и Совјети и Британци покушавају да правац немачке агресије усмере на ону другу страну, у Београду је Виктор Плотников, први совјетски посланик у Београду, дочекан с великим одушевљењем у коме комунисти нису били једини учесници. У земљи у којој је било много и франкофила и англофила, „и то у свим класама“, највише је пак било славенофила, чак толико да се у изворима може прочитати и овакво мишљење: „Читав је народ Југославије за Русију! Он је – у заблуди или не за комунистичку Русију, нашао да је боље бити комунист у славенскоме свету, него роб у германском или италијанском.“

Могуће је да су и совјетске дипломате, имајући у виду таква расположења, још током припремних радњи за нормализацију односа показивале разумевање за осетљивости народа. Не задовољавајући се званичним посетама кнезу, Александру Цинцар-Марковићу и другим министрима, Лаврен-

тијев се током боравка у Београду најпре „поклонио на гробу незнаног јунака“, а потом отишао на Оплепац. Закључујући како су „Руси“ учинили „акт пијетета који ће свакако дирнути свакога“, савременици су примећивали да Влатко Мачек као потпредседник владе још није посетио Оплепац, али и да су се југословенски комунисти преварили, мислећи „да Лаврентијев долази због њих“. Уствари, „Влада је прилазила Влади“.

Независно од оваквих супротстављених тумачења, Краљевина Југославија је, и поред снажног антикомунизма у свом државном врху, напoкон учинила оно на шта су је годинама пре тог чина упућивале Француска, Румунија и Чехословачка, а председник Турске републике Кемал Ататурк сматрао недопустивим пропустом два словенска, православна народа. Последице успостављања дипломатских односа са Совјетским Савезом ипак нису биле толико значајне да би југословенску државу извукле из обруча којим су је све више окруживале Немачка и Италија. Управо у том процесу посебну су улогу имали мањи југословенски суседи.

Трасирајући међу првима свој пут, Бугарска се доста дуго трудила да поступа опрезно, очекујући да ће се бар делимично поновити ситуација из 1914–1915. године, када су јој велике силе из оба ратна тора нудиле значајне територијалне добити да би се определила за њихову страну. Симпатије су је, међутим, усмеравале ка Немачкој, будући да Велика Британија, која је у другој половини 1940. године настојала да у једном блоку окупи Југославију, Бугарску, Грчку и Турску, не би пристала на угрожавање територијалног интегритета својих потенцијалних савезница. Осим тога, доласком на власт прогерманске владе Богдана Филова у мају 1940. бугарски ревизионизам све је снажније испољаван. До тада, у јавности су га истицале углавном разноврсне националистичке организације и удружења, маштајући о уједињењу Бугара на широком простору од Црног мора до Охридског језера и од Дунава до Белог мора. „Поробљеним бугарским земљама“ сматране су Тракија, Добруца и тзв. западне покрајине, Македонија и Поморавље. У југословенском посланству у Софији били су отуда неповерљиви према бугарској политици; југословенске трупе су „бацане“ и на грчку и на бугарску границу, а војска у Цариброду је спавала обучена, „не смејући да скида ни цокуле“.

Отворени ревизионистички захтеви нарочито су ојачали после слома Француске, будући да је Бугарска веровала да ће Италија и Немачка прихватити и омогућити њена територијална потраживања. Из тих је разлога већ у октобру 1940. с Немачком започела разговоре о приступању Тројном пакту. У том тренутку, и једну и другу страну бринула је реакција Совјетског Савеза, који би јачање бугарско-немачких веза сматрао угрожавањем својих интереса на Црном мору и Мореузима. Имајући разумевања за бугарско становиште, Немци су се сложили с одлагањем потписивања уговора, али су многим другим каналима учвршћивали своју позицију у Бугарској.

Истовремено, настојећи да експлоатише румунску нафту и друге сировине, Немачка је у другој половини 1940. године под своју контролу ставила и Румунију. Територијално смањена предајом Бесарабије и северне Буковине моћном суседу какав је био Совјетски Савез, Румунија је по налогу Немачке наредних месеци претрпела нова оштећења. „Бечком одлуком“, донетом августа 1940, један је свој део уступила Мађарској, а други – на основу уговора потписаног у Крајови у септембру исте године – Бугарској. Краљ Карол је абдицирао, а Немачка је преко маршала Јана Антонескуа контролисала остатак Румуније. Суштински претварајући успостављено стање у окупацију, од румунске територије је стварала војни полигон, пунећи га трупама намењеним да у погодном моменту преко Бугарске уђу у Грчку.

Осим бугарском, Немачка је подршку дала и мађарском ревизионизму, подржавајући режим адмирала Миклоша Хортија. Прихвативши подршку, Мађарска се, слично другим земљама, у односима са Немачком нашла у подређеном положају. Доказујући лојалност Трећем рајху, у новембру 1940. приступила је Тројном пакту, чинећи то у исто време када су протокол о приступу потписале Румунија и Словачка. Тиме је једно већ утврђено и утемељено стање претворено у фактичко.

Постепено опкољавање Краљевине Југославије чланицама Осовине и њеним савезницима ушло је у завршну фазу када је Италија 28. октобра 1940. напала Грчку. Располажући највећом подморничком флотом на свету, а охрабрена учествовањем у рату против Француске, апенинска држава је све смелије истицала територијалне захтеве. На састанку који су октобра 1940. њене вође имале са својим немачким савезницима, Италија је потраживала део јужне Француске, Корзику, Малту, Тунис, део Алжира, једну луку у Мароку, француску Сомалију и британске положаје у Египту и Судану. Одлука о нападу на Грчку оцењена је потом као потез „савезника који, истовремено, није био и добар партнер, чин другоразредне силе у настојању да успостави равнотежу са прворазредном силом кроз напад на једну трећеразредну“. За Краљевину Југославију пак овај је напад представљао изузетну опасност, будући да би у случају грчког пораза остала без иједног пријатељски наклоњеног суседа, а највећим делом својих граница била изложена непријатељству Италије, која је готово целог међуратног периода за њену безбедност била онолико опасна колико је за Краљевину Србију била Аустро-Угарска. Стрховања су притом добила потврду само неколико дана по отпочињању рата у Грчкој. Италијанска војска је већ 5. новембра, у два маха и без објаве рата, бомбардовала Битољ. „Шта то значи? Рат или омашку?“, питали су се савременици и узбуњене патриоте. У нестрпљивом ишчекивању коминикеа, појединци су закључивали како би чак и показивање отвореног непријатељства носило нешто добро, јер би се изишло „из јед-

не страшне атмосфере, која је ионако већ (била) неиздржљива, бар морално“. У случају италијанског „извињења“, неизвесност би била продужена.

Развој догађаја показао је да Италија у јесен 1940. године, заузета изненађујуће снажним грчким отпором и подједнако неуспешним својим војним ангажовањем у северној Африци, још увек није планирала напад на Југославију. Напокон, са грчке земље је већ у другој половини новембра избачен и последњи италијански војник, због чега се ради спашавања своје савезнице у рат укључила Немачка. Нестрпљива да реши ситуацију на Балкану и узнемирена британском упорношћу да се у циљу одбране Грчке уједине Југославија и Турска, она је 27. новембра, током разговора Јоакима фон Рибентропа са Драгишом Цветковићем и Александром Цинцар-Марковићем, први пут отворено истакла потребу југословенског приступања Тројном пакту. Краљевина Југославија се тако нашла у једном од средишта сукоба британских и немачко-италијанских интереса, што је њен међународни положај чинило „страховито тешким“. Времена за дипломатске преговоре и отезања било је све мање, тим пре што је Адолф Хитлер 18. децембра, на самом крају 1940, издао прво наређење из оквира плана „Барбароса“, односно напада на Совјетски Савез, планираног за пролеће наредне године. И до тада изложена политичким притисцима, пропагандном, привредном и обавештајном рату који су на њеном тлу водиле Немачка и Велика Британија, југословенска краљевина је стављена пред најтежу дилему. У таквој ситуацији је и неискрени споразум с Мађарском о „сталном миру и вечном пријатељству“, потписан крајем децембра, деловао или као корак очајника или као дипломатска фарса.

„Идемо у сусрет неизвесностима каквима никад није ишла ни српска интелигенција, ни српски народ, ни човечанство“, налазимо као онеспокојавајућу мисао у једном дневнику. „Остављамо за собом једну годину због које ће се људи 1950, 1960 и 1970, који преживе сва ова чуда, много свађати и расправљати, узајамно оптуживати и каљати, јер се са овом годином, у ствари, примиче крај и нашем колебљивом и неодлучном ставу према светским збивањима око нас и кроз нас.“ Решење те тешке дилеме није, међутим, према једном тумачењу, зависило од малих народа, који су се, „посматрајући тај бој титана око себе, смрзли [...] од страха, као деца кад виде да су се посвадили родитељи и да деца могу узгред добити велике батине иако нису ништа скривила“. Из тих разлога се и народ у Краљевини Југославији налазио у страшној илузији, мислећи „да ће му бити *остављено* да бира и да он *може* да бира, па ако хоће – хоће, ако неће – неће!“ Јер, „ако Русија, Немачка и Италија посегну, после Румуније, дубље на Балкан, онда ће га оне поделити између себе, те ће Бугари или вероватно под Русију, а можда делом и под Немачку, а Срби под Немачку (са Солуном), остали Југословени делом под Немачку, делом под Италију! Шта онда ту ко има уопште да бира?“ Разматрајући и друге исходе пред којима би се Југославија могла на-

ћи у блиској будућности, исти савременик је с ужасом помишљао и на „најстрашнији“ – да нестане као држава, у једном сценарију према којем би у случају уласка „Руса“ у Бугарску, Италијани ушли у Грчку, а можда и у Македонију, с обзиром на то да су већ говорили како се „Албанији морају вратити њене природне географске и етнографске границе“. Под таквим претпоставкама, Немци би се трудили да задрже моравско-вардарску долину и „један цеп према Бугарској да би могли одбити Русе ако покушају да им секу кичму Балкана“. Завршавајући своју анализу, њен је аутор резигнирано закључио: „Немамо, дакле, ми шта да бирамо, јер нас нико неће питати где ћемо, нити ми можемо плебисцитом да се изјашњавамо о томе. Не дао Бог да будемо угрожени, ми ћемо имати да се бијемо докле можемо, а кад више не будемо могли да примимо привремену судбину онако како је буду диктирала Берлин, Москва и Рим“.

Како је пак људска природа склона да се при најтежим искушењима веома често креће између наде и очајања, и последње реченице овог проциљивог разматрања међународног положаја југословенске државе садржавале су мешавину оба осећања: „Проћи ће можда и ова луда епоха и ово лудо време; сачуваће нас можда Божја правда и наша народна срећа; изићи ћемо помоћу својих трпљења и свога херојства и из овог историјског шкрипца – па ћемо имати времена да се смејемо злој Судбини која нас сада вреба из Рима, Софије и Берлина [...] Али, шта ћемо ако нас овога пута не мине *зла срећа* и ако у једној новој Европи не видимо себе на картама и у уџбеницима географије?“

Истоветним дилемама, изазваним тежином међународних прилика, бригом за сутрашњицу и немогућношћу проналажења решења којим би Краљевина Југославија једновремено спасла како част тако и мир на својим границама, бавили су се државни врх, Генералштаб и официри, страначке вође, интелектуалци, свештенство, „обични људи“, упућени и неупућени. На свим странама могле су се слушати и читати сличне или потпуно другачије „калкулације“. Посебност ове цитиране није била у томе што је јасно истицала да је опасност по Југославију и Србе долазила из Берлина, Рима и Софије, с обзиром на то да су исти став имали готово сви у Србији, него у мишљењу да ће о будућности земље и народа одлучивати Берлин, Москва и Рим. Лондон уопште није поменут, можда и због тога што се чинило да су интереси Велике Британије више били везани за Грчку и Средоземље. Управо у то време, међутим, британски државници и обавештајци предузимали су све што је било у њиховој моћи да кнеза Павла и краљевску владу одврате од прихватања немачких све одлучнијих захтева и приступања Тројном пакту.

Приморана да напусти европско копно, изузев Гибралтара и базе у Грчкој, Велика Британија је убрзано остајала без савезника. Могла је да рачуна на остатке пољске, француске и чешке армије, делове спашене саве-

зничке флоте, на моралну подршку Френклина Рузвелта, који је у новембру 1940. поново изабран за председника, а тиме и на материјалну помоћ САД, нарочито од марта 1941. године, када је донет Закон о зајму и најму. Добивши ваздушну битку против немачке авијације, изашла је као победник из једног од преломних догађаја Другог светског рата и учврстила свој међународни престиж. На другој страни, међутим, од пада Француске у јуну 1940. до немачког напада на Совјетски Савез у јуну следеће године, целокупан терет рата носила је сама, преузимајући одбрану Европе и света од надирућег фашизма. Истовремено, већ поражене земље, затим оне које су попут Југославије напето очекивале решење своје судбине, али и многи европски антифашисти, сматрали су је одговорном за победнички успон Адолфа Хитлера и Бенита Мусолинија. Одговарајући на питање како је дошло до тога да се највећи део Европе на крају 1940. године нађе под немачком контролом, савременици су закључивали да су Француска и Енглеска апсолутно неспремне дочекале рат, како у дипломатском тако и у војном погледу, не водећи рачуна о снази Немачке и заборављајући да је немачко царство у Великом рату одолевало четири године. Уз то, тада су биле у савезу с Русијом, Јапаном, Италијом и САД, док су 1939. године допустиле да Немачка отпочне рат уз подршку Италије и Јапана, а донекле и Совјетског Савеза. Уздајући се у утицај демократске јавности, у наду да ће у Немачкој избити револуција и у своју економско-финансијску снагу, нису правовремено схватиле да ће Адолф Хитлер имати одважности „да загази у рат“. Напокон, сам је фирер у једном говору, одржаном крајем јануара 1941. године, назвавши Британце „идиотима“ којима је „омекшао мозак“, између осталог рекао: „Енглези су нас схватили 1918. као неозбиљан свет, и то је наша срећа, јер да су нас схватили озбиљно, они би нас уништили.“

Посматрана из таквих углова, позиција Велике Британије била је изузетно сложена, али је она одлуку о наставку рата заснивала првенствено на чврстој моралној решености да истраје, поносна на своје империјално искуство и мудрост у решавању светских криза, али и на разложном процењивању да у рату неће још дуго бити усамљена, с обзиром на планирани немачки напад на Совјетски Савез и немогућност „Америке“ да задржи неутралност. С таквим изгледима, бреме које је носила чинило се лакшим. У међувремену, трудила се да Немце задржи колико је могуће дуже, не бирајући средства и као улог у тој историјској игри стављајући судбину преосталих независних и неутралних држава. У Београд су стизали извештаји чији су закључци могли да буду сведени на уверење да ће Енглеска не само „запалити Балкан“, него да не може а да га не „запали“. Упркос поштравању цензуре у Краљевини Југославији, усмерене на избегавање било каквих провокација против Немачке, и молбама Београда да и британски новинари покажу разумевање за деликатност југословенског положаја, чињено је управо све оно што би пред европском јавношћу показало да су права опредељења Југословена на страни демократије, истине и правде. Није уважава-

но ни једно од веома добро срочених образложења, по коме су Енглези морали имати у виду да се између Британије и Немачке налазио Ламанш, између Америке и Немачке огроман океан, а између Немачке и југословенске краљевине – „ништа“.

Обострани притисци на Краљевину Југославију постајали су првих месеци 1941. године готово свакодневни. Док су британске дипломате и обавештајци, помогнути специјалним повереницима америчког председника, упозоравали да ће по завршетку рата бити награђене све земље које се јасно одределе против фашизма, а кажњене оне које се због своје слабости нађу на пораженој страни, Немачка је ултимативно захтевала да југословенски државни врх што пре задовољавајуће одговори на учињене предлоге. Чекајући коначну одлуку Београда, Немци су 1. марта 1941. на протокол о приступању Тројном пакту добили и бугарски потпис. Тиме су дефинитивно изгубљене наде југословенског посланства у Софији да ће уз подршку бугарске опозиције успети да утиче на краљевски дом да не учини такав потез.

Вести које су тих дана стизале из Бугарске биле су више него обесхрабрујуће. Њено формално приступање Тројном пакту било је обележено великом радошћу бугарских националиста и изражавањем ревизионистичких манифестација, уперених пре свега против Југославије и њене територијалне целовитости. Немачка војска је тада већ била у Бугарској, преузимала најважније саобраћајнице и градила системе противваздушне одбране, појавивши се као застрашујућа претња одржавању везе с Грчком преко долине Вардара. Свет се до тада ионако питао у ком ће правцу кренути немачке дивизије, а највеће узнемирење изазвао је „глас“ из Будимпеште да је ради превоза немачких трупа обустављен целокупан железнички саобраћај. Правац њиховог кретања ка Бугарској предвидели су југословенски извештачи из Софије, алармантно јављајући да Бугари дочекују Немце „пријатељски, тражећи сусрет с енглеским противником“ и са жељом да се прекине југословенска комуникација са Солуном. Још веће обесхрабрење изазвали су наговештаји британских званичника да се на војну помоћ с те стране не може рачунати. Штавише, у разговору с југословенским послаником Иваном Субботићем, вођеним након тајне посете кнеза Павла Лондону у фебруару 1941. године, лорд Четфилд, британски адмирал, јасно је рекао, показујући на Крф: „Кажите Павлу, наши интереси и могућности престају овде“.

Појава немачке војске у Бугарској и бугарско приступање Тројном пакту изазвали су отуд у Београду праву узбуну. Југославија је од тада имала немачке трупе дуж својих граница од Алпа до Дунава и од Дунава до Струмице. Домаћи свет био је „бесан на Бугарску“, верујући да је још једном починила издајство и да ће напасти у скоријој будућности, а на дипломатске активности Велике Британије гледао без поверења и наде да ће бити

икакве користи од пута Антонија Идна у Грчку или протестне ноте британског посланика у Софији. На исти начин прихатан је и совјетски коминике, из кога се видело да је Совјетски Савез, и поред става да одлука Бугарске не води „учвршћењу мира“ и да је због тога не може подржати у новом спољнополитичком правцу, био немоћан да било шта промени.

Са становишта Краљевине Југославије, једине две извесности постале су капитулација пред немачким захтевима или рат. „Немачка данас има 8.000.000 војника, а на континенту само Југославија стоји неопредељена према њој“, записао је један савременик. „Ако је изазове, то ће бити кравал без преседана у историји. Велико је питање да ли ће се Словенци и Хрвати тући, све ће пасти на Србе. Срби ће бити комадани, Србија черечена...“ У таквој ситуацији, иако је „одушевљење народа за рат било огромно“, кнез Павле и краљевска влада донели су историјску одлуку о приступању Тројном пакту. У Београду, притиснутом разноврсним гласинама, причало се како је кнез Павле наводно казао управнику града Герши Дринчићу: „Морало се, друге није било; имамо уосталом још увек довољно времена да извршимо самоубиство“. Београд је потом почео да „потмуло ври“; пролазник је на улицама могао да види „забринут свет“ и „необријане официре“, док су гимназијалци штрајковали, а градом кружили тајни леци. Дан касније, Југославија је, како је у свом чувеном говору казао Винстон Черчил, „нашла своју душу“. Државни преврат изведен је као циљ официрске завере и страних тајних служби, али му је исходиште било у антифашизму и патриотизму српске нације и других југословенских антифашиста, пресудно обележивши историју потоњих година.

Проф. др Мира Радојевић